

JELLE ZIJLSTRA

Op het kruispunt tussen
wetenschap & politiek

**J. Zijlstra (1918–2001) was van 1948
tot 1952 hoogleraar economie,
en van 1964 tot 1967 buitengewoon
hoogleraar openbare financiën.**

Jonne Harmsma

‘Dat is onze zeer bijzondere verantwoordelijkheid.’ Met deze woorden omschreef Jelle Zijlstra in de zomermaanden van 1952 de plicht van economen om in het politieke en maatschappelijke leven van ons land een vooraanstaande en zelfs leidende rol te spelen. Twee weken later maakte de jonge hoogleraar zelf de grote overstap en trad, namens de Antirevolutionaire Partij, aan als minister in het tweede kabinet-Drees. Zijlstra nam daarmee afscheid van de Vrije Universiteit na een vierjarig dienstverband, al bleef hij formeel gezien tot 1 januari 1961 met een terugkeergarantie in non-actieve dienst. Kort voor zijn overstap naar de politiek leek Zijlstra’s appèl op eer en geweten van economen de ambtsaanvaarding welhaast te voorafschaduwden. In werkelijkheid getuigden de woorden vooral van Zijlstra’s nauwe betrokkenheid bij politiek-maatschappelijke vraagstukken van de dag en waren ze kenmerkend voor zijn gehele hoogleraarschap aan de VU.

FOUNDING FATHERS — In 1948 was Zijlstra een van de drie hoogleraren die werden aangesteld om de nieuwe economische faculteit van de VU op te richten. Het driemanschap werd aangevoerd door de 65-jarige hoogleraar Z.W. Sneller, mentor of, zoals Zijlstra bij het overlijden van Sneller in 1951 verklaarde, ‘vader’ van de jonge vakgroep. Derde grondlegger van de faculteit was de bedrijfseconoom F.L. van Muiswinkel.

Het was vooral Snellers grote ervaring die van belang was in deze hectische eerste jaren van organisatie en opbouw. Vakinhoudelijk vervulde Zijlstra echter de belangrijkste rol. Nadat in 1946 de gedroomde

kandidaat voor het hoofdvak economie, de thesaurier-generaal van Financiën Jan Ridder, bij een vliegtuigongeluk was omgekomen, werd de pas afgestudeerde Zijlstra aangezocht voor dit hoogleraarschap. Toen deze vervolgens in de zomer van 1948 promoveerde aan de Nederlandse Economische Hogeschool (NEH) was het zover; Zijlstra maakte de overstap van Rotterdam naar Amsterdam.

IN ROTTERDAMSE GEEST — Zijlstra's Rotterdamse achtergrond was van groot belang voor de wetenschappelijke toekomst van de nieuwe faculteit. In de Maasstad had Zijlstra zich inhoudelijk vooral ontwikkeld aan de hand van de professoren F. de Vries en J.G. Koopmans. Waar Koopmans zijn leermeester in de monetaire economie was, en hem kennis liet maken met John Maynard Keynes, raakte Zijlstra bij De Vries doordrongen van het wetenschappelijk positivisme. De Vries voedde vele generaties studenten op in een onafhankelijke en neutrale wetenschapsleer. Als onbaatzuchtige wetenschapper kon de econoom inzicht krijgen in de wetten die het economisch leven regeren en komen tot 'reine theorie'. Pas in tweede instantie, of 'op een veel lager plan', zoals Zijlstra aan zijn collega T.P. van der Kooy schreef, kwamen normatieve aspecten aan bod.

De koppeling tussen religie en wetenschap werd door Zijlstra hierdoor geheel anders gemaakt dan binnen de Vrije Universiteit vanouds gebruikelijk was. Het wetenschapsideaal van Abraham Kuiper lag niet in de abstractie van de 'reine theorie', maar in het doorgronden van de onlosmakelijke band tussen religie en werkelijkheid. Dit laatste was ook het voornemen van Ridder geweest, die had geschreven dat een christelijke economie niet werd opgebouwd door 'aan de uitlopers van de wetenschap hier en daar wat te snoeien, maar wel door deze in haar wortel te beïnvloeden en te pogen de economie van daaruit naar Gods gebod in te richten'.

Terwijl ook de oude P.A. Diepenhorst, werkzaam binnen de juridische faculteit, en Zijlstra's collega Van der Kooy de koers van Ridder onderschreven, paste dit niet bij het wetenschappelijke denken van Zijlstra. Met de komst van F. de Roos als vierde hoogleraar, eind 1949, kreeg de nieuwe faculteit definitief haar stempel. De Roos, net als Zijlstra een gereformeerde Fries, had ook in Rotterdam economie gestudeerd. Hij

en Zijlstra kregen het als decaan en secretaris zowel organisatorisch als inhoudelijk voor het zeggen en de VU-faculteit ontwikkelde zich definitief in Rotterdamse geest.

‘STUDEREN, COLLEGE GEVEN; VERDER WAS ER NIET VEEL’ — Tekenend was de houding die de jonge hoogleraar Zijlstra aannam in de toenmalige pennenstrijd rondom de waardevrijheid van de wetenschap. Niet alleen Abraham Kuyper had namelijk getwijfeld aan het scherp begrensde wetenschapsideaal van de ‘reine theorie’. Na de Tweede Wereldoorlog barstte binnen de economie een discussie los over het positivisme als wetenschapsideaal. Kon de economie wel worden vergeleken met de objectieve wetmatigheid van de natuurwetenschap? Zijlstra, die zich nadrukkelijk mengde in het debat, schaarde zich volmondig in het kamp der ‘waarde-vrijen’ en zag vanuit zijn Rotterdamse perspectief geen rol voor normatieve afwegingen bij de theorievorming in de economische wetenschap. Verschillende theoretische inzichten konden op ‘logisch-systematische merites’ worden beoordeeld en slechts op het ‘lagere’ niveau van haar toepassing in de economische politiek kwamen normatieve en waarderende aspecten om de hoek kijken. Theorievorming zelf was, zoals Zijlstra het in 1948 in zijn oratie scherp verwoordde, ‘soeverein in eigen kring’.

Zijlstra’s eigen hoogleraarschap stond ondertussen nadrukkelijk in het teken van zijn betrokkenheid bij het publiekmaatschappelijke debat. Hoewel Zijlstra deze academische jaren in zijn memoires omschrijft als een verloren paradijs van studeren, college geven en gepaste afstand van ‘het rumoer van het dagelijks leven’, was de werkelijkheid anders. De economie was in deze jaren bij uitstek een vakgebied van gedreven denkers die op basis van de lessen van Keynes overtuigd waren van de noodzaak én de mogelijkheden om stagnatie en depressie in de toekomst te voorkomen. De crisisjaren vormden hiervan de grimmige achtergrond. Zoals Zijlstra het zelf verwoordde: ‘De wereld van de jaren dertig, vol economische ellende en daardoor zeer schuldig aan het politiek extremisme dat de Tweede Wereldoorlog deed uitbreken, die wereld wilden wij nooit meer terug.’

Het beeld van de ivoren toren paste dan ook geenszins bij de wetenschappelijke carrière van Zijlstra als hoogleraar aan de Vrije Uni-

versiteit. In zijn publicaties stond vooral het actuele debat rond economische orde centraal, een onderwerp dat Zijlstra ook aansneed in zijn oratie van 1948. Het vraagstuk spitste zich toe op de vraag wat de reikwijdte en grenzen van overheidsingrijpen zouden moeten zijn en was in hoofdzaak meer politiek-maatschappelijk dan academisch van aard. Zijlstra sprak zich nadrukkelijk uit voor een sturende rol van de overheid in het economisch leven — een noodzaak om economische rampen, zoals de crisis van de jaren dertig, te voorkomen.

Hiermee nam de hoogleraar een standpunt in dat veel antirevolutionairen tegen de borst stuitte. Redenerend als econoom kende Zijlstra echter geen spoor van twijfel: principiële normstellingen, zoals de grenzen die de ARP op basis van Kuypers soevereiniteit in eigen kring stelde aan het ingrijpen van de overheid in de economie, pasten niet bij een moderne kijk op de economie. Als leidraad voor het sociaaleconomisch denken van de partij was Kuypers concept dan ook een ‘lege doos’ en diende het volgens Zijlstra uit de gereedschapskist van de antirevolutionairen te verdwijnen. Het verschil in denken tussen Zijlstra en de partijtop was in deze periode groot. Waar mannenbroeders als Jan Schouten en Chris van den Heuvel in elke uitbreiding van de overheidsinvloed het gevaar van ‘staatsocialisme’ herkenden, zag Zijlstra daarin slechts noodzakelijke stappen om de overheid uit te rusten met effectieve beleidsinstrumenten om de economie in goede banen te leiden.

Binnen de ARP werd deze onmogelijke discussie vooral gevoerd binnen het College van Advies. Zijlstra’s vernieuwende denken over economie stond hier lijnrecht tegenover de principiële uitgangspunten van de AR-top. Het moderne geluid werd ondertussen ook vertolkt door enkele andere hoogleraren, onder wie W.F. de Gaay Fortman en A.M. Donner. Naar buiten toe hield Zijlstra zich ook bezig met deze actuele economische vraagstukken en in redevoeringen en krantenartikelen bewoog de hoogleraar zich telkens op het grensgebied tussen politiek en wetenschap. Tot tweemaal toe richtte Zijlstra zich direct tot de politiek, via een publiek schrijven of professorenadres, ondertekend door hoogleraren als De Roos en de vvd’er Johan Witteveen, een teken aan de wand wat betreft zijn politiek-maatschappelijke betrokkenheid.

POLDEREN & PIONIEREN — Achter de schermen raakte de jonge hoogleraar bovendien nauw betrokken bij het politieke polderland-schap van het naoorlogse Nederland. Economen waren in antirevolutionaire kring dun gezaaid en als hoogleraar aan de Vrije Universiteit nam Zijlstra sowieso een bijzondere positie in. In 1951 kreeg Zijlstra als Kroonlid een plek in de machtige Sociaal-Economische Raad (SER). Eerder had hij al meegewerkt aan twee belangrijke rapporten over bezitsspreiding en medezeggenschap van respectievelijk het Christelijk Nationaal Vakverbond (CNV) en het Verbond van Protestant Christelijke Werkgevers (VPCW).

Terwijl Zijlstra op deze manier goed ingevoerd raakte in de overlegstructuren van Nederland in wederopbouw, beleefde tegelijkertijd het ideaal van Europese samenwerking hoogtijdagen. Zijlstra behoorde stellig tot de pioniers van dit Europese denken, hoewel het in antirevolutionaire kring geen gemeengoed was en slechts bij enkelen aansloeg, waaronder fractielid en hoofdredacteur van *Trouw* Siewert Bruins Slot.

Als lid van de Nederlandse afdeling van de Europese Liga voor Economische Samenwerking (ELES) bezocht Zijlstra internationale conferenties over economische en monetaire integratie en bouwde een netwerk van contacten op in binnen- en buitenland. Dat Zijlstra koos voor de Liga en niet voor de meer zichtbare en populaire Europese Beweging in Nederland (EBN) was veelzeggend. Waar de EBN een meer publiek karakter had, was de Liga een intellectuele pressiegroep waarin hoofdzakelijk vertegenwoordigers uit wetenschap, bedrijfsleven en bankwezen zitting hadden.

DE WEG NAAR VRIJHEID — In de zomer van 1952 legde Zijlstra de laatste hand aan zijn bespreking van *De weg naar vrijheid*, het partijprogramma van de Partij van de Arbeid uit 1951. Het getuigde natuurlijk van de nodige politieke belangstelling van de kant van Zijlstra om zijn tijd te wijden aan een dergelijke activiteit. De insteek van het programma was volgens Zijlstra louter positief. De diepgang van het werk kon als voorbeeld gelden voor andere partijen, waarmee Zijlstra vooral de eigen ARP terechtwees, waar, in tegenstelling tot de PvdA, slechts mondjesmaat en met tegenzin aandacht werd besteed aan de inzichten van de moderne macroeconomie.

Inhoudelijk bereikte Zijlstra echter een geheel andere conclusie dan de PvdA. Hoewel de opzet van het werk veelbelovend was en de sociaaldemocraten verklaarden de bestaande maatschappelijke orde te omarmen, ging het partijprogramma toch te ver. Het overschreed enkele 'critische waarden'. Net als de Oostenrijkse econoom Joseph A. Schumpeter legde Zijlstra hiermee een duidelijk verband tussen economie en politiek. Uitvoering van de PvdA-plannen zou een belangrijke centralisatie van het economisch leven met zich meebrengen, ten gevolge waarvan de huidige democratie en de politieke vrijheid in gevaar zouden komen.

De hoogleraar economie was niet alleen inhoudelijk geboeid door de wisselwerking tussen politiek en economie, hij begaf zich zelf ook in dit spanningsveld. Deze betrokkenheid vormde voor Zijlstra zelfs een plicht voor de beoefenaren van deze wetenschap. Als politiek econoom sloot Zijlstra zich geenszins op in de academische ivoren toren van het wetenschappelijke denken, maar was nauw betrokken bij de samenleving en doordrongen van de centrale rol van economen op het politiek-maatschappelijk toneel. 'Wij hebben ons als economen', zo schreef Zijlstra ronduit, 'te mengen in — zelfs leiding te geven bij — de wel zeer complexe economisch-politieke strijdvragen van de dag: *dat is onze zeer bijzondere verantwoordelijkheid.*'

HOMO POLITICUS — Met deze voorspellende woorden uit de zomer van 1952 brak het politieke leven van Zijlstra aan. De slechts 34-jarige econoom bleef in het kabinet-Drees met gemak overeind en werd door de pers en het bedrijfsleven al gauw tot de zwaargewichten van het kabinet gerekend. Eind 1954 verkoos *De Telegraaf* hem tot man van het jaar. Binnen eigen kring liet erkenning echter beduidend langer op zich wachten. De deelname van de antirevolutionairen aan het rooms-rode kabinet-Drees in 1952 gaf aanleiding tot grote verontrusting in de partij, en ook het lijsttrekkerschap van Zijlstra kwam in 1956 niet zonder slag of stoot tot stand.

Na zijn ministerschap van Economische Zaken in twee kabinetten-Drees, werd Zijlstra onder Beel en De Quay minister van Financiën. Zijn nieuwe begrotingsbeleid dwong collega-ministers tot het stellen van prioriteiten, waardoor zij met hun uitgavenclaims tegenover elkaar kwamen te staan. Door deze meesterlijke zet verhieft de schatkist-

bewaarder zich boven het strijdgewoel in een poging, bovendien, om de overheidsuitgaven in de hand te houden. Het fundament voor Zijlstra's reputatie als deskundig econoom en onafhankelijk hoeder van het landsbelang was hiermee gelegd.

Toen in het tumult van de Nacht van Schmelzer, in het najaar van 1966, politieke rust gevraagd werd en de staatsfinanciën bovendien in de spotlights stonden, kon Zijlstra dan ook als redder des vaderlands op het toneel verschijnen. Wim Kan wist het grote vertrouwen in Zijlstra's premierschap onder woorden te brengen met de onsterfelijke woorden: 'Waar we heen gaan, Jelle zal wel zien'.

Hieraan voorafgaand was Zijlstra nog korte tijd verbonden geweest aan de Vrije Universiteit als buitengewoon hoogleraar in de openbare financiën. Zijn prioriteiten lagen toen echter elders. Reeds in 1952 had hij zich geroepen gevoeld om als econoom leiding te geven aan het Nederlandse beleid. Het was dit roepingsbesef dat Zijlstra nooit meer los zou laten.